

Н.М. Плисюк*

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

Необхідна оборона як акт людської поведінки базується на інстинкті живих істот захистити себе від небезпеки. У відповідь на небезпеку, що виникла, людина намагається так чи інакше відвернути її або усунути.

Необхідна оборона належить до обставин, що виключають злочинність діяння та займає серед них важливе місце. Особливої актуальності необхідна оборона набуває в умовах сучасної динаміки злочинності в Україні. Адже правоохоронні органи з деяких причин, у тому числі об'єктивних, не повною мірою виконують свої завдання щодо захисту громадян від злочинних посягань, не можуть повністю забезпечити охорону їх невід'ємних прав. Важливу роль у боротьбі зі злочинністю набуває використання кримінально-правових заходів і методів, серед яких суттєву роль відіграє інститут необхідної оборони. У зв'язку з цим важливе значення має створення всіх необхідних умов для реалізації громадянами права на захист найбільш важливих цінностей особи, суспільства та держави. Захист кримінальним законом прав та інтересів осіб, які здійснюють право на необхідну оборону, є однією з правових гарантій підвищення соціальної активності громадян в боротьбі зі злочинністю, в охороні громадського порядку.

Науково-практичне осмислення інституту необхідної оборони, а також перевищення меж її правомірності протягом багатьох років привертало до себе увагу багатьох провідних спеціалістів у галузі теорії кримінального права. Інститут необхідної оборони та перевищення її меж, багаторазово досліджувалися, зокрема, вченими-криміналістами: Ю.В. Бауліним, В.І. Ткаченком, А.А. Піонтковським, М.І. Якубовичем, М.М. Паше-Озерським, І.С. Тишкевичем, В.Ф. Кириченком, І.М. Гатауліним, М.І. Загородниковим, С.В. Бородіним, Ю.І. Ляпуновим, А.Ф. Істоміним, В.В. Меркур'євим¹. У працях названих вчених інститут необхідної оборони і види перевищення її меж піддавалися глибокому дослідженню, хоча багато аспектів цієї проблеми продовжують залишатися дискусійними, потребують подальшого наукового аналізу.

Метою даної публікації є дослідження проблем необхідної оборони і, головне — перевищення меж необхідної оборони та його основних ознак.

У ч. 4. ст. 55 Конституції України² проголошується, що кожен має право будь-якими незабороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Право необхідної оборони закріплене також у ст. 36 Кримінального кодексу України³ (далі — КК України), в якій говориться: "Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

© Плисюк Н.М., 2006

* викладач кафедри кримінального права Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

¹ Гатаулин И.М. Условия правомерности необходимой обороны: Лекция / Всероссийский ин-т повышения квалификации работников МВД России. — Домодедово: РИО ВИПК МВД России, 2000. — 290 с.; Орехов В.В. Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяния. — СПб: Юридический центр Пресс, 2003. — 217 с.; Паше-Озерский Н.Н. Необходимая оборона и крайняя необходимость по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1962; Тишкевич И.С. Понятие превышения пределов необходимой обороны по советскому уголовному праву // Вопросы уголовного права и процесса. — Мн., 1958. — Вып. 1. — С. 59; Тишкевич И.С. Условия и пределы необходимой обороны. — М.: Юрид. лит., 1969. — 191 с.

² Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // ОВУ. — 2001. — № 21. — Ст. 920.

Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Перевищенням меж необхідної оборони, згідно з ч. 3 ст. 36 КК України, визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту”.

Перевищення меж необхідної оборони може виражатися в несвоечасності або надмірності оборонних дій. Зустрічаються випадки, коли оборона одночасно є своєчасною, однак надмірною за своєю інтенсивністю⁴.

Також слід сказати про межі вчинення дії (бездіяльності) в часі, що заподіює шкоду. Оскільки такі межі мають початок і кінець, то заподіяння шкоди до чи після цих часових меж можливо розглядати як заподіяння шкоди поза встановленими межами. Тому вихід поза ці межі свідчить лише про те, що шкода заподіяна за відсутності відповідної на те підстави. Прикладом такого виходу за межі може слугувати так звана “передчасна” або “запізнiла” необхідна оборона. При передчасній обороні шкода заподіюється, коли ще не виникло її підстав, а при запізнiлій — після того, як підстава вже перестала існувати і в заподіянні шкоди явно не існує потреби. І в одному, і в іншому випадках відповідальність за заподіяну шкоду повинна визначатися на загальних підставах⁵.

В.В. Орехов, наприклад, вважає, що неможливо визнати вдалою спробу вчених висунути такі критерії відмежування перевищення меж необхідної оборони, як “несвоечасна” (“передчасна”, “запізнiла”). Окремі випадки визнання судовою практикою так званої “запізнiлої оборони” видом перевищення її меж необґрунтовані і суперечать законові⁶.

Деякі вчені⁷ вважають, що в такій ситуації мова йде не про один, а про два види перевищення меж необхідної оборони:

- “явна невідповідність захисту характеру ... посягання”, тобто неспіврозмірність в інтенсивності, що визначається всією сукупністю конкретних обставин, яка виражається в тому, що була можливість захищатися іншим, більш м’яким способом;

- “явна невідповідність захисту ... небезпеці посягання”, тобто різка диспропорція між об’єктом нападу і шкодою, яка завдана тому, хто посягає. Але це не означає, що явна неспіврозмірність між спричиною і відверненою шкодою сама по собі може розглядатися як перевищення меж необхідної оборони. В якості прикладу такого перевищення звичайно наводять випадки захисту незначного блага шляхом завдання особі, яка посягає, шкоди невідповідної, неспіврозмірної з цінністю, важливістю і суспільним значенням цього блага⁸.

Згідно з кримінальним законом України не є перевищенням меж необхідної оборони вбивство особи, що вчиняла посягання, якщо застосоване нею при нападі насильство за ступенем інтенсивності та силою було безпосередньо і реально спрямоване на позбавлення життя іншої особи, або об’єктивно було загрозою для цього невід’ємного блага особи, або потерпілий у тій чи іншій формі очевидно виразив намір привести погрозу вбивством у виконання і при цьому сама погроза носила безпосередній реальний і дійсний характер. За наявності таких обставин питання про перевищення меж необхідної оборони не виникає незалежно від того, в чому виражається спричинення шкоди особі, яка посягає, оскільки кримінальний закон визначає її в подібній ситуації як правомірну.

Іноді трапляється, що особа в стані необхідної оборони без необхідності використовує надмірні заходи захисту проти особи, що вчиняє посягання, та спричиняє її смерть. Саме тому в КК України, як і в кримінальних кодексах інших держав передбачається кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони. Так, наприклад, у ст. 118 КК України передбачено кримінальну

⁴ Тишкевич И.С. Условия и пределы необходимой обороны. — М.: Юрид. лит., 1969. — С. 78.

⁵ Там же. — С. 209-210.

⁶ Орехов В.В. Указ. соч. — С. 84.

⁷ Трахтеров В. Про необхідну оборону // Радянське право. — 1960. — № 1. — С. 100-102.

⁸ Тишкевич И.С. Понятие превышения пределов необходимой обороны по советскому уголовному праву // Вопросы уголовного права и процесса. — Мн., 1958. — Вып. 1. — С. 63-64.

відповідальність за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у випадку перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Ст. 118 КК України формулює ознаки передбаченого нею складу злочину як умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони. Сам термін “перевищення”, що використовується в законі, характеризує, відповідно, в загальних рисах якісну визначеність суспільно небезпечних дій, що спричинили смерть потерпілому при обставинах, що ініціюють поведінку особи, яка обороняється. При цьому закон не розкриває змісту ознаки “перевищення”, яка по суті справи, є, з нашої точки зору, в значній мірі оціночною категорією. Питання про те чи є в даному конкретному випадку дії особи, яка обороняється з “перевищенням меж необхідної оборони” чи вони знаходились у відносній відповідності з характером і безпекою посягання вирішується в кінцевому рахунку судом, який застосовує кримінальний закон, на підставі встановлення та детальної оцінки всіх істотних, що мають юридичне значення для кваліфікації вчиненого, обставин справи. Саме в цьому значенні ми говоримо про ознаку “перевищення” як про оцінчну категорію, маючи на увазі не просто суб’єктивну уяву суду, а об’єктивно існуючий факт, який є об’єктом пізнання і вірної оцінки. Слід зазначити, що сам цей об’єктивний факт при, здавалося б його простоті, легкості сприйняття насправді є виключно складним, якщо не найскладнішим, в процесі кваліфікації діяння за ст. 118 КК України як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони. Про це свідчить аналіз судової та слідчої практики з даної категорії кримінальних справ, помилки якої при застосуванні закону якраз і впливають із невірного вирішення центрального питання: перевищив чи не перевищив суб’єкт межі необхідної оборони, що прямо пов’язано із ступенем вірності (точності) суб’єктивної оцінки правозастосовчим органом об’єктивного факту відносної відповідності дій особи, що обороняється характеру і небезпечності посягання або навпаки, явної невідповідності між ними.

Це дуже делікатне юридичне питання, правильне вирішення якого значною мірою великій мірі впливає на точність кримінально-правової кваліфікації вчиненого. Питання, яке є центральною ланкою всього правозастосовчого процесу з даної категорії кримінальних справ. Це з одного боку. А з іншого ж боку, ознака “перевищення” органічно пов’язана з діями особи, яка обороняється. Більш того, вона визначає якісний стан та інтенсивність вказаних дій і в цьому значенні, по суті, їх реальним змістовим “наповнювачем” незалежно від того, яку конкретну форму отримали ці дії, яким чином вони були вчинені суб’єктом, які знаряддя та засоби ним при цьому були використані. Звісно, це не означає, що вказані обставини — зовнішні форми прояву дії, її спосіб, використані знаряддя і т. д. — характерні для констатації наявності ознаки “перевищення”. Саме їх сукупність, поряд, звичайно, з іншими фактичними обставинами справи визначають можливість висновку про перевищення меж необхідної оборони. Цей висновок має бути сформульований на підставі всебічної, неупередженої оцінки названих фактичних обставин, наявності яких доведено в справі і відображено в процесуальних документах. Юридично важливою, однією із основних ознак складу злочину, передбаченого ст. 118 КК України, є саме ознака “перевищення”. Фактори, що лежать в його основі, значення для кваліфікації не мають, оскільки вони не є нормативно закріпленими в ст. 118 КК України ознаками передбаченого нею складу злочину. Вони — лише фактологічна база правової оцінки дій особи, що обороняється, ці фактори виступають в якості таких що характеризують перевищення меж необхідної оборони.

Поза всяким сумнівом є те, що ознака “перевищення меж необхідної оборони” — якісна, сутнісна (оскільки вона значною мірою визначає суспільну небезпеку) характеристика дій особи, яка обороняється. Будучи в силу цього нерозривно пов’язаною з самим діянням, характеризуючи зовнішній процес злочинного посягання, ознака “перевищення”, знаходиться в межах об’єктивної сторони складу злочину, що розглядається.

Невід’ємними якісними рисами необхідної оборони є суспільна корисність, або суспільна прийнятність діяння, що вчиняється особою, яка застосовує необхідну оборону. На відміну від інших діянь, пов’язаних із заподіянням шкоди іншій людині, оборона є природною реакцією законослухняного громадянина на небезпечну реальну загрозу, що виникла, для правоохоронюваних інтересів.

Невідповідність захисту характерові і небезпечі посягання може проявитися в умисному заподіянні тяжкої шкоди. Шкода в таких випадках заподіюється особі, яка посягає значно менш інтенсивно, із менш небезпечними засобами нападу і в такій обстановці, коли заподіяння смерті особі, що вчиняє напад, не викликано обставинами посягання в їх сукупності. Саме в цьому, на нашу думку, і полягає грань, що відмежовує правомірну необхідну оборону від перевищення її меж, оскільки крім чисто оціночних критеріїв (невідповідність засобів і методів захисту характерові і небезпечності посягання), є конкретний фактичний критерій — умисне заподіяння шкоди особі, що посягає, причому такої шкоди, яка об'єктивно не є необхідною для відвернення або припинення посягання. У випадку вчинення особою, що обороняється, дій, які явно виходять за межі необхідності, відпадають ті умови, які надавали діям захисту правомірний характер. Саме тому перевищення меж необхідної оборони і заподіяння без необхідності шкоди особі, яка вчиняє посягання, визнається діянням суспільно небезпечним, що тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема, за позбавлення життя при перевищенні меж необхідної оборони. Кримінальний закон України визначає цей злочин вчиненим при пом'якшуючих обставинах. Іншим важливим фактором, що впливає на суспільну небезпеку діяння, є та обставина, що в якості потерпілих у справах про злочини, вчинені в результаті перевищення меж необхідної оборони, виступають особи, які своєю суспільно небезпечною поведінкою спровокували особу, яка обороняється, на застосування насильницьких дій, що не відповідають обстановці захисту.

Отже, основною ознакою перевищення меж необхідної оборони є явна невідповідність між захистом і посяганням, це означає, що ця невідповідність має бути різко не співпадаючою, відкритою, наявною, очевидною, безспірною.

При визначенні факту перевищення меж необхідної оборони, потрібно враховувати і ту обставину, що особа, яка обороняється, як правило, знаходиться в стані душевного хвилювання, викликаного спровокованим і несподіваним нападом. Тому вона не завжди в силах вірно зважити характер небезпеки, що загрожує і захищатися таким способом, який був би порівняно співрозмірним інтенсивності нападу. Такий психічний стан особи, яка обороняється може потягнути за собою заподіяння особі, що здійснює посягання, шкоди в розмірі, яка об'єктивно перевищує шкоду, що загрожує особі, яка оборонялася. Така шкода не завжди повинна розглядатися як заподіяна при перевищенні меж необхідної оборони. В даному випадку слід враховувати, що в стані душевного хвилювання, викликаного посяганням, особа, яка обороняється не завжди може зважити характер небезпеки і обрати співрозмірні засоби захисту, і відповідно дії особи, яка обороняється не слід розглядати такими, що вчинені з перевищенням меж необхідної оборони.

Відповідно до ч. 4 ст. 36 КК України особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

В стані необхідної оборони в більшості випадків дуже важко визначити, якою має бути “мінімальна шкода” заподіяння якої буде “достатнє” для відвернення посягання. Важливим є те, щоб ця шкода не була явно неспіврозмірно порівняно з відвернутою шкодою.

Слід підкреслити, що питання про відповідність інтенсивності оборони інтенсивності посягання повинно вирішуватися на підставі детального аналізу особливостей конкретного випадку суспільно небезпечного нападу або створення реальної загрози посягання, із врахуванням усіх фактичних його обставин, а також психічних і фізичних особливостей особи, яка обороняється і особи, яка вчиняє посягання.

Таким чином, при визначенні того, чи мала місце в даному випадку правомірна оборона чи її межі були перевищені, необхідно, як вірно зазначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 квітня 2002 р. “Про судову практику у справах про необхідну оборону”⁹, враховувати в її сукупності наступні основні обставини:

⁹ Про судову практику у справах про необхідну оборону: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 1 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2004. — № 12.

- відповідність та невідповідність знарядь захисту і посягання;
 - характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася;
 - обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час посягання, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість посягаючих і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини.

Якщо суд визнає, що в діях особи є перевищення меж необхідної оборони, у вирокі слід зазначити, в чому саме воно полягає (п. 5).

Другим різновидом перевищення меж необхідної оборони, як уже зазначалося, є несвоєчасність здійснення оборонних дій. Несвоєчасна оборона може бути передчасною і запізнілою.

Оборонятися, звичайно, можливо від реальної, безпосередньої небезпеки, створеної небезпечними діями особи, яка вчиняє напад. Така небезпека виникає не тільки в момент посягання, але також і в тих випадках, коли створюється реальна і невідворотна небезпека негайного вчинення посягання.

Звідси випливає, що не можна визнавати перевищенням меж необхідної оборони заподіяння шкоди особі з метою захисту від лише гіпотетично можливого, але який ще реально не загрожує акту посягання, коли, відповідно, ще і не виникло право на оборону. Слід відрізнити необхідну оборону від уявної. Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилок свого припущення (п. 7 цієї ж постанови). Наприклад, не може кваліфікуватися за ст. 118 КК України вбивство вимагача, який погрожує помститися у майбутньому особі, якщо вона і не передасть майно, якого домагається вимагач. Тим більше не може розглядатися як перевищення меж необхідної оборони заподіяння шкоди особі із боязні, що вона може коли-небудь у майбутньому вчинити посягання проти винного. Хоча в деяких зарубіжних державах, заподіяння шкоди особі, яка вчиняє посягання стані боязні, виправданого переляку не тягне кримінальної відповідальності. Так, відповідно до ст. 33 КК ФРН "не карається той, хто перевищив межі необхідної оборони, будучи не в змозі оцінити справжні масштаби небезпеки, що загрожує йому із боязні або внаслідок неочікуваного переляку"¹⁰. Однак заподіяння тяжкої шкоди в подібній ситуації, згідно кримінального законодавства України, розглядається як уявна оборона (ст. 37 КК України).

Посягання вважається наявним до моменту його закінчення. Для поняття закінченого посягання вирішальне значення мають не юридичні ознаки закінчення складу злочину, а фактичне завершення посягання. Вчинення ряду злочинів може бути досить тривалим і в часі.

Між закінченням посягання і заподіяння шкоди не повинно бути значного проміжку в часі. Потрібно, щоб особа, яка обороняється, знаходилася під впливом небезпеки і діяла з метою запобігання їй. Якщо під прикриттям необхідної оборони вчиняється розправа з кривдником, то питання про перевищення її меж відпадає через відсутність самого права на оборону: винна особа підлягає відповідальності і покаранню на загальних засадах, оскільки внутрішнім стимулом діючої особи, що спонукала заподіяти шкоду іншому громадянину, є не намір захистити себе, інших осіб або інтереси суспільства та держави від суспільно небезпечного посягання, а бажання помститися потерпілому, вчинити над ним самосуд. Розглядаючи поняття перевищення меж необхідної оборони, необхідно зазначити, що для особи, яка обороняється, далеко не завжди зрозуміло, чи закінчене посягання, чи воно ще продовжується, або воно тимчасово перерване і знову може бути продовжене.

Запізнена оборона як вид перевищення її меж, має місце за умов, коли:

- особа, яка захищається усвідомлює факт закінчення посягання і відсутність небезпеки його негайного відновлення;
- немає значного розриву в часі між закінченням посягання застосуванням насильства з боку особи, яка обороняється;

¹⁰ Кузнецова Н.Ф., Вельцель Л. Уголовное право ФРГ. — М., 1980. — С. 106.

- особа, яка обороняється ще перебуває під враженням посягання, що тільки закінчилося. Відповідно, про перевищення меж необхідної оборони за часом можна говорити лише тоді, коли суб'єкт керувався мотивами захисту, і за умови, що між закінченням посягання і заподіянням шкоди особі, яка вчиняла посягання, не має значного проміжку в часі; заподіяння шкоди особі, яка вчиняла посягання передбачає також, за загальним правилом, єдність місця, з яким пов'язане закінчене посягання і запізнілий захист.

У випадках, коли особа не усвідомлює, що посягання ще не має, або що воно фактично вже закінчилося та помилково передбачає його наявність і заподіює шкоду, тобто коли дійсно немає посягання, але особа, яка вчиняє посягання вчинила дії, котрі особі, яка обороняється, дають підстави вважати, що напад, проти якого вона вживає заходи захисту, існує, має місце уявна оборона.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 КК України уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду лише в тих випадках, коли обстановка, що склалася, давала достатні підстави особі вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони. Якщо в обставині, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність (ст. 37 КК України).

Перевищення меж необхідної оборони (як за ступенем інтенсивності, так і за часом) тільки тоді розглядається як суспільно небезпечне діяння, що тягне за собою кримінальну відповідальність, коли в результаті перевищення меж необхідної оборони особі, що вчиняла посягання, заподіяно умисне тяжке тілесне ушкодження або смерть (ст.ст. 118, 124 КК України). Заподіяння особі, яка вчиняла посягання, менш істотної шкоди (наприклад, легких тілесних ушкоджень або побоїв), хоча б і в результаті перевищення меж необхідної оборони, не значною суспільною небезпекою і не може тягнути кримінальної відповідальності.

Як справедливо підкреслює І.С. Тишкевич, "притягнення до кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони, що потягнуло невеликі шкідливі наслідки або зовсім не спричинило таких наслідків, затрудняло б використання права необхідної оборони чесними громадянами, які бажають відвернути злочинне посягання і тим самим надати послугу суспільству в боротьбі зі злочинністю. Такий підхід до вирішення питання зовсім не стимулював би активне втручання громадян із метою відвернення злочинних посягань, особливо якщо вони не спрямовані проти особистих інтересів очевидців злочину"¹¹.

Отже, слід виділити наступні ознаки перевищення меж необхідної оборони:

1) перевищення меж необхідної оборони, як і сама необхідна оборона, має певні межі, які визначаються ознаками, котрі належать до характеру оборонних дій. Індивідуальні ознаки протиправного посягання визначають характер законних оборонних дій;

2) необхідна оборона відрізняється від суспільно небезпечних посягань, оскільки вона є суспільно корисною або суспільно прийнятною;

3) оборона від суспільно небезпечного посягання можлива лише коли створена реальна загроза посягання, або посягання фактично розпочалося і ще не закінчилося, або закінчилося, але за обставинами справи особа, яка обороняється, не усвідомлює момент закінчення посягання.

¹¹ Тишкевич І.С. Понятие превышения пределов необходимой обороны по советскому уголовному праву // Вопросы уголовного права и процесса. — Мн., 1958. — Вып. 1. — С. 59.

Перевищити її межі можливо тільки саме в цих рамках. Заподіяння ж шкоди задовго до початку посягання або після його очевидного закінчення, коли є всі підстави вважати напад закінченим, то наступне діяння, що спричинило смерть потерпілому, утворює не привілейоване, а інші види умисного вбивства (ст. 115 КК України);

4) перевищення меж необхідної оборони обумовлюється не тільки відповідністю чи невідповідністю зброях захисту і нападу, а й характером небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставинами, що могли вплинути на реальне співвідношення сил;

5) перевищити межі необхідної оборони можливо тільки в тому випадку, коли питання про допустимість оборонних дій не підлягає сумніву, однак реальне здійснення необхідної оборони вийшло за межі необхідного;

6) перевищення меж необхідної оборони може мати місце лише там, де дотримані всі умови необхідної оборони, за винятком одного — співрозмірності захисту і посягання, тобто завдана шкода особі, що здійснила посягання, явно не відповідає або небезпеці посягання, або обстановці захисту.

Таким чином, для перевищення меж необхідної оборони характерним є: наявність суспільно небезпечного посягання, від якого можлива необхідна оборона; шкода заподіюється з метою захисту правоохоронюваних інтересів; заподіяння смерті без необхідності, явно не викликаного характером і небезпекою посягання та обстановкою захисту; умисні дії винної особи спричинили смерть потерпілому або заподіяли тяжке тілесне ушкодження.

Відповідно, під обстановкою захисту слід розуміти реальні можливості і засоби того, хто захищається, для відвернення чи припинення посягання. Відносно сприятливою слід визнати таку обстановку захисту, коли особа, яка захищається, має і усвідомлює свою явну перевагу над особою, яка посягає. Несприятливою для особи, яка захищається, слід вважати таку обстановку захисту, коли реальні можливості за відвернення суспільно небезпечного посягання були відносно рівними, а тим більше, поступалися можливостям того, хто посягає. У такій обстановці особа, яка захищається, для успішного відвернення посягання змушена заподіювати нападаючому тяжку шкоду. Така шкода є виправданою, тому що тільки вона виступає як необхідна і достатня для успішного відвернення посягання¹².

Зважаючи на сказане, серед перспектив подальших розвідок даного напрямку має бути розробка вирішення питання про те, коли має місце караність діяння при перевищенні меж необхідної оборони і коли караність взагалі виключається. Деякі моменти даного питання залишаються малодослідженими, оскільки вбивство при перевищенні меж необхідної оборони є різновидом вбивств при пом'якшуючих обставинах, характерними особливостями якого є специфічна обстановка його вчинення та інші додаткові ознаки, що характеризують зміст посягання на життя потерпілого.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 9 від 24 лютого 2006 року)

¹² Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін., За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К. — Х.: Юрінком Інтер — Право, 2002. — С. 255-256.